

Tymonová, Markéta

Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Slezsko)

Archaeologia historica. 2009, vol. 34, iss. [1], pp. 209-223

ISBN 978-80-7275-079-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140807>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Slezsko)

MARKÉTA TYMONOVÁ

Abstrakt: Článek podává stručný přehled kachlové produkce z oblasti českého Slezska v období konce 14. a počátku 15. století až do doby doznívání pozdě gotického stylu ve 30. letech 16. století. Prostřednictvím ikonografie reliéfů komorových kachlů sleduje zastoupení jednotlivých výzdobných motivů v rámci hlavních námětových okruhů, jejich ideové zdroje a výtvarné provedení.

KLíčová slova: Hmotná kultura – komorové kachle – ikonografie reliéfní výzdoby – české Slezsko.

Mediaeval Relief Tiles as an Indicator of Material Culture (Silesia)

Abstract: The article presents an overview of tile production in the region of Silesia in the period between the late 14th and the early 15th century and the end of the first third of the 16th century, when the late Gothic style steadily subsided. Through the iconography of chamber tile reliefs, the article observes the decorative motifs and their place within the main subject repertoire, their ideological sources and the manner in which they were artistically rendered.

Key words: Material culture – chamber tiles – iconography of relief decoration – Silesia.

Keramické kachle, z nichž kamnářští mistři na zakázku sestavovali kachlová kamna určená k vytápění panských sídel a později i měštanských či vesnických domácností, představují cenný pramen dokládající kulturu bydlení v různých sociálních prostředích. Rámcovou představu o vzhledu a interiérovém umístění kamnových těles poskytují nejen dobová vyobrazení na nástěnných freskách a dřevorezech z německy mluvících zemí (Skrůžný-Špaček 2002; Hazlbauer 2003; 2003a), ale také několik původních originálů dochovaných v historických objektech, z nichž nejstarší z roku 1501 dodnes stojí na hradě salcburských arcibiskupů (Franz 1969, tab. I). Kromě těchto nemnoha kompletně zachovaných památek existuje ještě obrovské kvantum kachlového materiálu, které se podařilo shromáždit díky činnosti různých sběratelů, vlastivědných pracovníků a především archeologů. Převážně se však jedná o soubory fragmentů z jednoho či více kamnových těles anebo o starší muzejní akvizice bez bližších nálezových údajů. I přes tyto nepříznivé okolnosti máme k dispozici jedinečný pramen vysoké výpovědní hodnoty, který tvoří důležitou součást studia nejen hmotné, ale i duchovní kultury středověku (Unger 1985, 324; Šmahel 1990, 302–306; Měchurová 1990, 313).

Na rozdíl od Čech a Moravy, kde kamnářství byla věnována zvýšená pozornost již od 60. let minulého století, v českém Slezsku je situace poněkud odlišná, protože prací zabývajících se kachlovou problematikou je v regionu poskrovnu (Tauber 1980; Brachtl 1985; 1992; Kruťová 1998; Krasnokutská 2005; Macků 2007; Tymonová 2005; 2005a; 2006; 2007). Tato skutečnost není způsobena tím, že by šlo o oblast nálezově chudou, to dnes spíše naopak, ale tím, že tento fenomén dlouho nepřitahoval pozornost badatelů a byly-li kachle v odborném tisku zmíněny, pak pouze okrajově v rámci jinak zaměřených prací (Kouřil–Prix–Wiholda 2000, 555; Šikulová 2004), případně jako materiálová součást publikací uměnovědného nebo výstavně-katalogového charakteru (Brachtl 1999, 229–231; Stehlíková 1999, 210, 225–227; Šikulová 1999, 227–229; Moravec 2007, 56–63). Kvalitativní posun, který v současnosti zaznamenáváme, přinesly ucelené monotematické encyklopedie a výběrové katalogy (Pavlík–Vitanovský 2004; Brych 2004, 12; Krása 2008), jakož i studie zveřejňující nejnovější nálezy (Kováčik–Veselá, v tisku). I přes tyto pozitivní skutečnosti zpracování středověkých a raně novověkých nálezů nadále ztěžuje obrovský nárůst materiálu z výzkumů městských jader (např. Bruntál, Opava, Jeseník, Český Těšín) a v případě starších kachlových souborů z panských sídel (Bruntál, Cvilín, Freudenstein, Luginsland, Edelstein, Frýdberk, Frýdek,

Landek, Vartnov, Vikštejn, Javorník) zase nízká úroveň laboratorního zpracování a mnohdy i komplikovaná muzejní evidence.

Výsledky bádání, jimiž v současnosti disponujeme, jsou bezesporu přínosem nejen pro poznání úrovně slezské kachlové produkce a jejich vazeb k ostatním výrobním centřům, ale také pro řešení otázek souvisejících s historickým vývojem tohoto vymezeného regionu, jehož kontaktní charakter, formovaný mocensko-politickými, hospodářskými, náboženskými, příbuzenskými a v neposlední řadě i stavovskými zájmy, byl dán především polohou mezi českým a polským státem. Česká část Slezska, tak jak ji chápeme dnes (historická část bývalého knížectví opavského, těšínského, částečně niského a ratibořského), ovšem zahrnuje pouze menší část původního Slezska, které se během 12. století vydělilo z polského státu a v podobě tříště drobných knížectví se od konce 13. století postupně dostávalo pod lenní svrchovanost českých panovníků (Fukala 2007, 46). Až do počátku 17. století k němu státoprávně nenáleželo Opavsko (původně územní apanáž nemanželského syna Přemysla Otakara II. Mikuláše I., jehož syn roku 1318 získal titul opavského vévody). To představovalo jedeno ze tří královských lén na Moravě, a také Krnovsko (vyčleněné z Opavska jako dědičtí po Mikuláši II. v letech 1365–1377), jež k Hornímu Slezsku připoutal Jiří Braniborsko-Ansbašský po roce 1524 (Bakala 1992, 40–43; Gawrecki a kol. 2003, 21–22; Fukala 2001, 73–74; 2005, 103–104; 2007, 148; Korbelařová 2006, 168). Rozsah historického území českého Slezska se tak, až na některé dílčí změny, v podstatě neliší od zbytku, který zůstal Rakousku po prohraných prusko-rakouských válkách, jež zahrnoval rakouské, později československé a dnešní české Slezsko.

Četné vazby, které slezská knížectví spojovaly s okolními zeměmi, se pochopitelně promítaly v nejrůznějších oblastech společenského, hospodářského a kulturního života, a není proto divu, že zprostředkovaně ovlivnily i výrobu kachlů. Od konce 14. a počátku 15. století, kdy se v českém Slezsku rozšířily první komorové typy, se v jejich výzdobě objevují nejrůznější figurální, architektonické či rostlinné motivy jako součást široké škály námětů čerpaných ze sakrálního, profánního i fantaskně-mytologického prostředí. Na zpracování kachlových reliéfů měl po stránce výtvarné vliv gotický sloh, který okolo poloviny 16. století vystřídala renesance, jejíž pronikání na Moravu zprostředkoval již koncem 15. století uherský dvůr Matyáše Korvína. V této době však k recepci nového stylu ve Slezsku nedošlo a nestalo se tak ani později, kdy protiuherský kurz, nastolený po nástupu Ferdinanda I. na český trůn, ještě po určitou dobu konzervoval přežívání pozdně gotických forem. Renesanční impulzy, které sem začaly pronikat od druhé třetiny 16. století ze sasko-braniborské oblasti, se nejprve uplatnily ve vysokém umění a teprve kolem poloviny tohoto věku se výrazněji projeví na úrovni běžného řemesla (Hlobil–Petrů 1992, 40–41, 99, 124–128; Prix 1999, 27). Slohové změny byly ovšem postupné a kachlová tvorba, považovaná za rustikalizovaný projev vyššího umění, na ně zpočátku reagovala velice pozvolna.

Přejímání námětů ze sakrálního prostředí a jejich uplatnění v uměleckém řemesle obohatilo kachlovou tvorbu o motivy inspirované biblickými texty a legendami o životech světců a mučedníků. S vyobrazeními s náboženskou tematikou, která se ve středověku těšila značné oblibě, jelikož věřícím připomínala křesťanské principy víry, se člověk setkával v chrámu, jehož malířská a sochařská výzdoba srozumitelným způsobem přibližovala dikci Písma. Jak uvádí komentář sv. Paulina z Nolly: „... malby byly v kostele umístěny proto, aby lidé čtení neznalí pozorováním toho, co vidí, jaksi četli, co v knihách nedovedou“ (Gurevič 1996, 230–238; Ravik 2002, 51; Šmahel 2002, 17, 61, 249). Podobný princip lze předpokládat i v případě obrazové výzdoby kamen, která prostřednictvím kachlových reliéfů čerpajících náměty ze sakrálního umění šířila mravoučné příběhy prostřednictvím výjevů, jež se po výtvarné stránce vyznačovaly značným schematismem, absencí perspektivy a vysokou mírou abstrakce. Biblické osoby, světci či mučedníci byli zobrazováni s charakteristickými atributy tak, aby byl zdůrazněn především jejich rozměr duchovní, nikoli fyzický (Gurevič 1978, 63–64, 228; Hazlbauer 1996, 466). Religiózní motivy z českého Slezska toho nejsou výjimkou, i když jejich zastoupení není tak četné jako jinde. Skupinku starozákonních motivů proto

reprezentuje pouze několik kachlových exemplářů. Sem můžeme zařadit neznámého proroka ve splývavém rouchu s vousem a turbanem na hlavě vyobrazeného na nikovém kachli ze sbírky bývalého Městského muzea v Opavě a také proroka Daniela na reliéfu kachle z hradu Jánský vrch u Javorníka (tab. 1/2), jenž je zpodobněn jako rukou kynoucí, elegantně oděný mladík, který byl podle biblického příběhu shledán nejsličnějším a nejchytřejším mužem ze všech urozených judských jinochů na dvoře krále Nabúkadnesara. Na náboženský obsah reliéfu poukazují vinné hrozny nad hlavou postavy, symbolizují podle Janova evangelia Krista (Vlčková 2001, 374; Pavlík–Vitanovský 2004, 35; Rulíšek 2005). V podobném gestu je prorok zachycen také na čelních stěnách kachlů z hradu Bouzova a Rožnova a také i na mladších kachlích z poloviny 16. století ze Slovenska (Banská Bystrica) a Polska (Będzemyśl, Boleslawiec, Krakov), kde je již umístěn pod renesanční arkádu. Na jednom z těchto výjevů dokonce drží v ruce opěre (sokola?), což motiv významově posunuje do okruhu světských námětů (Žemigala 1987, 25; Holl 2004, 349–350; Krása 2008, 11, č. 21). Skromnou skupinku kachlů se starozákonními hrdiny doplňuje ještě Mojžíšův nástupce Josue na zlomku ze slezskoostravského hradu a Kolářské ulice v Opavě, ale tyto exempláře jsou již plně renesanční a mají spíše charakter portrétních vyobrazení (Wiegandová 1972, 88–89; Krasnokutská 2005, 21, 64).

Na rozdíl od Čech, kde se vlivem husitství a pozdějšího utrakvismu častěji preferovaly náměty starozákonní, v katolickém Slezsku tomu bylo naopak a frekventovanější zde byly motivy novozákonní zaměřené na mariánskou část cyklu Klanění sv. Tří králů (Stehlíková 1999, 210). Ústřední postavou tohoto kachlového souboru je Panna Maria, která je na fragmentu kachle z hradu Cvilína zachycena, jak se modlí u púlpitu s holubicí, symbolem Ducha svatého, nad hlavou (tab. 1/3). Motiv Zvěstování, doplněný charakteristickou architekturou (segmentový oblouk) a prutovým, v rozích překříženým rámováním, je součástí série podobně ztvárněných motivů, které byly zřejmě zpracovány podle grafických předloh a rozšířily se na území Rakouska, Čech, Moravy, Maďarska a Polska (Loskotová 2007, 358–359). Ostatní kachle sice postrádají toto charakteristické rámování, námětově však do této skupiny náleží. Jde o výjev s Pannou Marií jako Zbožnou matkou na kachli z Jánského vrchu u Javorníka (tab. 1/4), kde bohorodička se sepjatýma rukama klečí nad Ježíškem provázena chórem andělů na nebesích a další varianty tohoto motivu se stojící a sedící Pannou Marií. Stojící Pannu Marii s Ježíškem v náručí (typ Assumpta) dokládají kachle ze Cvilína (tab. 1/5) a Starého Bohumína (tab. 1/6) a trůnící Pannu Marii jako Královnu nebes (Regina Coeli) zase zlomky kachlů z Opavy, Kolářské ulice (tab. 1/7) a ze Cvilína (tab. 1/8, 9). Do mariánského okruhu náleží i fragment kachle z Ostravy, Masarykova náměstí s Madonou Ochránitelkou (tab. 1/10) a nepřímo také stylizované nápisy („maria mater“) v gotické minuskule na několika cvilínských exemplářích (tab. 1/11) a zlomku z Krnovské ulice v Opavě (Moravec 2007, 57; Krása 2008, 35, č. 97). Poměrně značná obliba mariánských motivů ve Slezsku není náhodná a souvisí se snahou po oživení katolické víry, otřesené kališnickým heretismem a postupným pronikáním myšlenek německé reformace; v mimoslezském prostředí pak svědčí o univerzalitě mariánského kultu ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století (Chamonikola 1999, 98; Stehlíková 1999, 231, č. 135; Vlčková 2001, 373; Pavlík–Vitanovský 2004, 37–38, 198, č. 107 a 140; Krasnokutská 2005, 108, tab. 16; Loskotová 2007, 339, 341, 355–357; Krása 2008, 11, č. 24, 25 a 15, č. 91). Obdobný význam mělo v českém Slezsku šíření kultu českých zemských patronů, zvláště pak sv. Václava, jež vycházelo ještě z předhusitských forem zbožnosti (Kostowski 1999, 108). Zájem o tohoto světce dokládá několik kachlových zlomků ze Cvilína, na nichž je mučedník zpodobněn jako bojovník s knížecí čapkou na hlavě, oděný do krátkého kabátce s širokými rukávy (tab. 1/12). Praporec, který drží v ruce, je signován plamennou svatováclavskou orlicí, jež spolu s kopím náleží k hlavním atributům tohoto světce.

Kromě biblických témat pronikl do kachlové tvorby i tajuplný svět bájných bytostí, který ožíval ve starověkých mýtech a jejich prostřednictvím i ve středověkých legendách. Podobně jako u náboženských motivů, byl i zde kladen důraz na symbolický význam obrazového sdělení, a proto ikonografie inspirovaná mytologickou tematikou v hojně míře využívala

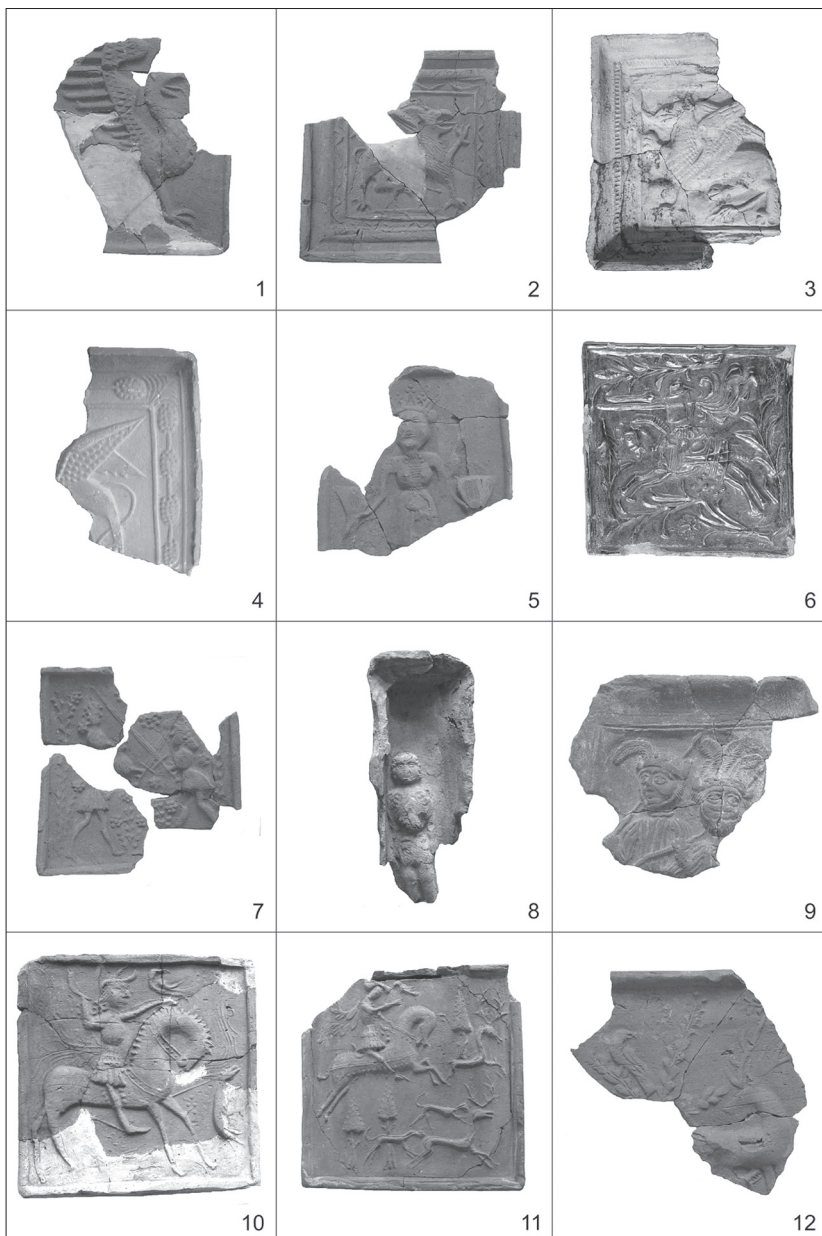

Tab. 1. Náboženské motivy: 1 - Neznámý prorok, Opava, Horní náměstí, 15/16. stol. (SZM); 2 - prorok Daniel, Jánický vrch u Javorníka, 15/16. stol. (VMJ); 3 - Zvěstování, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 4 - Panna Maria nad Ježíškem (Zbožná matka), Jánický vrch u Javorníka, 2. pol. 15. stol. (VMJ); 5 - Panna Maria s Ježíškem v aureole, Cvilín, 15/16. stol. (SZM); 6 - Panna Maria s Ježíškem, Starý Bohumín, poč. 16. stol. (Archaia, o. p. s. Olomouc); 7 - Panna Maria s Ježíškem (Královna nebes), Opava, Kolářská ul., 2. pol. 15. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě); 8 - Panna Maria s Ježíškem (Královna nebes), Cvilín (SZM); 9 - Panna Maria korunovaná anděly (Královna nebes), 15./16. stol., Cvilín (SZM); 10 - Panna Maria - Ochránitelka, Ostrava, Masarykovo nám., 1. třetina 16. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě); 11v Nápis „maria mater“, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 12 - sv. Václav, Cvilín, 15./16. stol. (SZM).

Taf. 1. Religiöse Motive: 1 - Unbekannter Prophet, Troppau-Oberring, 15/16. Jhdt. (SZM); 2 - Prophet Daniel, Johannesberg bei Jauernig, 15/16. Jhdt. (VMJ); 3 - Verkündigung, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 4 - Madonna über dem Jesuskind (Madre Pia), Johannesberg bei Jauernig, 2. Hälfte 15. Jhdt. (VMJ); 5 - Madonna mit Jesuskind in der Aureole, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 15/16. Jhdt. (SZM); 6 - Madonna mit Jesuskind, Alt Oderberg, Anfang 16. Jhdt. (ARCH.); 7 - Madonna mit Jesuskind (Himmelskönigin), Troppau-Kolářská-Str., 2. Hälfte 15. Jhdt. (NPÚO) - Krasnokutská 2005, 108, Taf. 16/2; 8 - Madonna mit Jesuskind (Himmelskönigin), Cvilín / Schellenburg, Lobenstein (SZM); 9 - Maria wird von Engeln gekrönt (Himmelskönigin), 15./16. Jhdt., Cvilín / Schellenburg, Lobenstein (SZM); 10 - Schutzmantelmadonna, Ostrau-Masarykplatz, 1. Drittel 16. Jhdt. (NPÚO); 11 - Inschrift „maria mater“, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 12 - Hl. Wenzel, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 15./16. Jhdt. (SZM).

symbolů a alegorií k vyjádření nezjevných podstat bytí (Le Goff 1999, 32). Díky tomu nacházíme v křesťanské ikonografii gryfa, napůl lva a napůl orla, jehož dvojí podstata připomínala hříšníkům na jedné straně ztělesnění zla, na druhé božský úděl Krista. Spojením vlastnosti zvířete a ptáka se gryf stal také znamením odvahy, síly a bdělosti, které byly dávány za vzor kladných lidských vlastností (Brych 2004, 18–19; Pavlík–Vitanovský 2004, 76). Podle antické tradice, na níž navázala evropská civilizace, byl strážcem posvátného ohně, což odpovídá významu této figury nejen v heraldice (strážce znaku), ale i v architektuře (strážce prahu), kde má gryf, podobně jako lev, ochrannou funkci (Buben 1994, 124; Royt–Šedinová 1998, 176; Břicháček 2007, 93). Tento starobylý figurální motiv, zdobící románské dlaždice, knižní iluminace nebo architektonické památky, pronikl do kachlové výzdoby poměrně brzy. Jeho nejstarší varianty, jak je známe ze Špilberka, Dolan nebo Melic, se u nás vyskytují již ve druhé polovině 14. a na počátku století následujícího (Burian 1968, 82; 1981, 333). Mladší vyobrazení, která vychází z uherských předloh, se na Moravě objevují ve druhé polovině 15. století a pronikají na sever do Dolního Slezska (Vratislav), Malopolska (Krakov) a Velkopolska (Hnězdno; Holl 1958, 291–294; 1971, 199; 2004, 338–340, 361–362; Michna 1971, 256–259; 1974, 182–186; 1977, 23–24; Janiak 2003, 49; Krása 2008, 38–40). K mladším variantám s horní hranicí výskytu na počátku 16. věku můžeme přiřadit všechny exempláře z českého Slezska. Ze cvilinského souboru pochází první dva gryfové, z nichž starší, s vodorovně kladenými letkami, je orámován jednoduchou okrajovou lištou (tab. 2/1), zatímco mladší, se zdviženými křídly a šikmo přeloženými letkami, má kolem sebe jednoduchý klikatkový dekor (tab. 2/2). Pro zodpovězení otázky původu kachlů ze Cvilína jsou ovšem nejpodstatnější dosud nepublikované nálezy, za jejichž zhlédnutí děkuji F. Kolářovi z NPÚ, ú. o. p. v Ostravě, které byly zjištěny v roce 2007 v deponii hrnčířského odpadu na Krnovské ulici v Opavě (Kolář, v tisku). Zlomky několika kachlů s gryfem, vloženým do profilovaného rámce se sukovatkou (tj. osekanou větví s ovíjejícími se lístky), jsou totiž svým okrajovým dekorováním zcela identické s cvilinským kachlem s rozetou (tab. 4/3). Je nanejvýš pravděpodobné, že dílna, která svými výrobky zásobila hrad Cvilín, se nacházela na Jaktařském předměstí v Opavě, kde již od konce 14. (?), ale spíše od počátku 15. století fungovaly hrnčířské výroby specializované na kachlovou produkci (Šikulová 2004, 19–20; Tymonová 2009 47–48). Budínské předlohy kopíruje i nález z Masarykova náměstí v Ostravě (tab. 2/3), jenž svým výtvarným rukopisem, propracovanými detaily i vegetabilním rámováním (sukovatka) připomíná, obdobně jako gryf z Krnovské ulice, analogie z brněnských lokalit (Starobrněnská ulice, minoritský klášter) z druhé poloviny 15. století (Loskotová 2000, 40–1; Jordánková–Loskotová 2002, 559–560; 2005, 449). Značným, až schematizujícím zjednodušením se na rozdíl od předchozích vyznačuje nejmladší exemplář z frýdeckého zámku s vlevo krácejícím gryfem orámovaným pásem šištic (tab. 2/4).

Do panteonu bájných tvorů náleží také mořská panna – siréna (tzv. Meluzína), která podle antické mytologie lákala mořeplavce do záhuby. Jako žena s rybím ocasem se poprvé objevuje v 8. století v Liber monstrorum, odkud v nejrůznějších obrazových variantách pronikla do středověkých bestiářů, slovníků, cestopisů, sbírek exemplů a jejich prostřednictvím i do ostatních oblastí výtvarného umění, kde nabyla řady podob jako žena se dvěma či čtyřmi ocasy nebo žena s ptačími křídly. Její ztotožňování s kvilející vílou Meluzínou, kterou kompilace pařížského kniháře Jana z Arrasu (1393) vylíčila jako mytickou zakladatelku lucemburského rodu, nemá opodstatnění (Nejedlý 2002; Krajíc 2005, 95). Neodpovídá tomu jednak datování kachlů, které se s tímto motivem objevují dříve, než se meluzínská legenda všeobecně rozšířila a pak i to, že literárně je Meluzína popisována jinak, než jako napůl žena a napůl ryba, jak ji prezentují kachlové reliéfy. K interpretaci této figury jako sirény vybízí první z nástěnných maleb cyklu patnácti znamení konce světa v kapli sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách, kde je zpodobněna jako korunovaná žena, která se vznáší ve vlnách vzedmutého moře a v rukách drží ocasy dvou ryb. Vyobrazení v kateřinské kapli, jež naopak odpovídá ikonografii na kachlích, vzniklo podle historiků umění ve 20. nebo počátkem 30. let 15. století a vycházelo z textů patnácti znamení Apokalypsy, které jsou podle literární

Tab. 2. Mytologické a žánrové motivy: 1 – Gryf kráčeující vpravo, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 2 – Gryf kráčeující vpravo, Cvilín, 15/16. stol. (SZM); 3 – Gryf kráčeující vpravo, Ostrava, Masarykovo nám., 2. pol. 15. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě); 4 – Gryf kráčeující vpravo, poč. 16. stol. Frýdek (MB); 5 – Mořská panna, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 6 – Vlevo jedoucí rytíř, Opava, Kolářská ul., 15./16. stol. (SZM); 7 – Soubor na meče, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 8 – Zbrojnoš, konec 15. stol. (SZM); 9 – Zbrojnoš s pérovními členkami, Cvilín, 15./16. stol. (SZM); 10 – Sokolník se psem, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 11 – Sokolník se dvěma psy, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 12 – Jelen se sokolem, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM).

Taf. 2. Mythologische und Genremotive: 1 – Nach rechts schreitender Greif, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 2 – Nach rechts schreitender Greif, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 15/16. Jhdt. (SZM); 3 – Nach links schreitender Greif, Ostrau-Masarykplatz, 2. Hälfte 15. Jhdt. (NPÚ O); 4 – Nach links schreitender Greif, Anf. 16. Jhdt. Friedeck Mistek (MB); 5 – Meerjungfrau, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 6 – Nach links reitender Ritter, Troppau-Kolářská-Str., 15./16. Jhdt. (SZM); 7 – Schwertweikampf, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 8 – Knappe, Ende 15. Jhdt. (SZM); 9 – Knappen mit Federstirnbändern, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 15./16. Jhdt. (SZM); 10 – Falkner mit Hund, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 11 – Falkner mit zwei Hunden, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 12 – Hirsch mit Falke, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM).

tradice připisovány sv. Jeronýmu a dalším církevním otcům, z nichž později čerpal i Milíč z Kroměříže. Výtvarně jimi byla inspirována také Zlatá Legenda Jakoba de Voragina a také neznámý autor nástěnných maleb, který zobrazením apokalyptických hrůz („Moře se vzvedme do výše čtyřiceti loktů nad všechny hory“ /Milíč/. „Z moře vystupují mořští živočichové, je možné je vidět, jak křičí k nebi. Hlasu nerozumí nikdo než Bůh“ /Legenda aurea/) varoval věřící před hříšným životem a jeho případnými následky (Dědková 1999, 78–85). Podobný účinek patrně sledovaly i výjevy na kachlích, které se objevují v poměrně krátkém časovém období od konce 15. do počátku 16. století. Mořská panna je na nich zobrazena ve dvou základních variantách: jako žena s korunou na hlavě, která drží rybí ocasy vyrůstající ze spodní části jejího těla, nebo jako žena, jež drží ocasy dvou ryb, které ji zespona jakoby nadnášejí či pohlcují, což evokuje příběh proroka Jonáše (Hazlbauer 1989, 413–419). Třetí, nově zjištěnou variantu reprezentuje několik kachlových fragmentů ze Cvilína, na nichž je zachycena jako žena s korunou na hlavě, která drží za ocasní ploutve dvě šupinaté ryby, jež visí svise hlavou dolů (tab. 2/5). Přestože kachel není kompletní a polohu rybích hlav můžeme určit jen z několika malých zlomků, zcela jistě jde o další variantu tohoto kachlového motivu, jehož tvůrce nepochopil jeho původní význam. Jako skutečná siréna s jedním ocasem je mořská panna vyobrazena na zlomku kachle z Tomíkovic, kde ovšem zaujímá pozici štítonoše (?) znaku města Minsterberka (Ziębic), které se nachází na polské straně hranic (Krása 2008, 110, č. 346).

Do dalšího okruhu, tentokrát profánních námětů, jejichž ideovým zdrojem byl sám život, náleží nejrůznější žánrové scény, které vypovídají o životním stylu horních vrstev společnosti. Tematika boje, lovu a zábavy jako charakteristického způsobu využívání volného času se na kachlových reliéfech objevuje poměrně hojně, což dokládají výjevy turnajových klání, jež se staly nedílnou součástí rytířské kultury. Souboje, v nichž proti sobě stáli rytíři na koních s napraženými dřevci, byly ve středověku považovány nejen za významnou společenskou událost, nýbrž i za vhodnou příležitost, jak před zraky publika ukázat nabyté vojenské dovednosti. Podle líčení kronik turnaje představovaly jakési fiktivní bitvy, jež se řídily závaznými pravidly, stanovenými panovníky či korouhvevními pány. Zpočátku se jich mohli účastnit pouze nejvýše urození, ale později i rytíři a měšťané. Význam, jenž byl tomuto způsobu zápolení přikládán, dokumentují kachle, na nichž jsou dřevce rytířů opatřeny ochrannou korunkou. Předobrazem této poměrně hojně zastoupené skupiny motivů se stala známá scéna na keramické desce z hradu Kyšperka (1335–1343), na nichž je zachycen souboj českého krále Přemysla Otakara II. a římského císaře Rudolfa Habsburského (Kaiser 1979; Smetánka 1983, 148; Durdík 1989; Brych 2004, 19). Podobně jako tento mocenský střet, kde bojující strany identifikovala nápisová páska a erby, mohl být znázorněn i střet náboženský, doložený turnajovými jezdci na kachlích z Brna a dalších lokalit (Lipnice, Lichnice aj.), kde heraldické symboly označovaly přívržence katolíků a kališníků (Jordánková–Loskotová–Merta 2004; Jordánková–Loskotová 2007, 352–355). Někdy ovšem nemuselo jít o turnajový souboj (tjost), nýbrž o skutečný boj, což je zřejmě případ kachle s vlevo pádícím koněm, na němž sedí rytíř s železným kloboukem, štítem, dřevcem a vlajícími fafrnochy, jenž pochází z jímky na Kolářské ulici v Opavě. O bojovém charakteru výjevu svědčí kopí s hrotem směřující na hlavu jezdce z opozitního kachle, který se ovšem nedochoval (tab. 2/6). Dynamika výjevu, jakož i dekorativně znázorněné postroje a bohatá vegetabilní výzdoba s úponky a květem ve spodní části reliéfu dokládají, podobně jako u kachlů z Táborska nebo Kutné Hory, snahu o realistické zachycení děje a současně též určitou schematizaci pozdně gotického výtvarného projevu v období jeho doznívání počátkem 16. století (Šikulová 1999, 228; Krajíc 2005, 104–106; Krasnokutská 2005, 26, tab. 14/3; Pavlík–Vitanovský 2004, 240–241, č. 544–548; Krása 2008, 57). Kromě těchto jezdeckých soubojů neunikly pozornosti slezských tvůrců ani výjevy, na nichž spolu zápolili pěší bojovníci s těžkými dvouručními meči. Reliéfy s těmito scénami bývají někdy zařazovány ke skupině motivů ozbrojených šarvátek, jež bývaly důsledkem provozování hazardních her. Několik zlomků kachlů s tímto výjevem, doplněným vegetací s kapkovitými listy, známe

ze Cvilína (tab. 2/7) a analogicky z Bouzova a Holešova, kde ovšem schází charakteristické vegetabilní prvky. Kromě zápolících s meči se na některých kachlích vyskytují také jednotliví rytíři, kteří nejsou součástí bojových scén. To je případ ozbrojence ve strnulém postoji na necítkovém kachli z Opavy (tab. 2/8) anebo dvojice mužských postav (zbrojnošů ?) s pérovými členkami a kopími na kachlovém zlomku ze Cvilína (tab. 2/9).

Podobně jako turnaje náležel k tradičním šlechtickým kratochvilím lov a honitba, které představovaly určitý druh sportovního vyžití, poskytující nejen radost ze získaného úlovku, ale i možnost společenské reprezentace. Někdy byl lov provozován i z důvodů čistě prozaických, zaměřených spíše na doplnění jídelníčku, než na uspokojení lovecké vášně, což byl případ nahánění zvěře do sítí, který šlechta odmítala a tímto způsobem lovu pohrdala. Hony pořádané na jeleny, medvědy, lišky, zajíce či drobnou pernatou zvěř se proto neobešly bez štvanic se psy nebo cvičenými dravými ptáky, které na kachlových reliéfech zachycují jízdní či pěší lovce s loveckými psy anebo jimi štvanou zvěř (Stehlíková 1999, 210; Bůžek et al. 2002, 343–345; Verdon 2003, 49–70; Pavlík–Vitanovský 2004, 88). Unikátní soubor loveckých scén je v českém Slezsku doložen kolekcí kachlů z hradu Cvilína, odkud pochází výjevy se sokolníky jedoucími na koni, které doprovází jeden či dva psi (tab. 2/10). Sem tématicky náleží i kachel s honitbou, který se našel na místě staré radnice na Horním náměstí v Opavě (tab. 2/11). Analogie k těmto loveckým motivům, z nichž některé jsou opatřeny typickou vegetací s kapkovitými lístky, nacházíme nejen na kachlích z Bulhar, Kloboucka nebo Třebíče, ale také z Vratislavi nebo hrádku Goryczki nedaleko Wodzisławi. U posledně jmenovaného kachle, který je téměř identickou obdobu cvilínských kachlů se sokolníky, je důležité místo nálezu. Jeho vznik je totiž možno klást do doby, kdy vodislavské panství drželi spolu s krnovským knížectvím Šelenberkové, tedy mezi léta 1502–1517, což zpřesňuje datování této skupiny motivů (Dymek 1995, 251, tab. XIV/j; Furmanek–Kulpa 2003, 27–30, obr. 38; Krása 2007, 58; Loskotová 2008, 535). Loveckou sérii pak doplňuje ještě zlomek s jelenem hledícím na sokola, který sedí na keři s kapkovitými lístky (tab. 2/12) a také další kompletní výjev s jelenem honěným psem (tab. 3/1).

Slavnostní události v životě středověkého člověka byly také zásnuby, které souvisely se zobrazováním milostných vztahů mezi mužem a ženou. Věnc na kachli tzv. malého formátu ze samého počátku 15. století z Opavy (tab. 3/2) lze interpretovat nejen jako věnec panenský, ale i jako „květinový růženec“, používaný při tanečních představeních pořádaných pro obveselení panstva (Verdon 2003, 201). Do okruhu galantních scén spadá i další výjev na kachli ze Cvilína, na němž je zobrazena žena s korunou na hlavě, k níž se ve vstřícném postoji obrací mladík, jenž ji čímsi obdarovává (Krása 2008, 58). Sokol, kterého žena podává muži (tab. 3/3), může být pozorností za projevené lovecké schopnosti, jelikož draví ptáci nebyli jen nepostradatelnými pomocníky při honitbě, nýbrž i cennými dary. Tento výklad podporují obdobně výtvarně ztvárněné kachle se sokolníky, které byly spolu s galantní scénou pravděpodobně součástí jedněch kamen.

Vedle slavnostních turnajů, bojových, loveckých a galantních scén zaujímal v kachlové ikonografii zvláštní místo i heraldika se zemskými znaky, vyjadřujícími státní příslušnost, dále rodovými, identifikujícími příslušníky světské aristokracie, a městskými, jejichž udělení odviselo od získaných městských práv. K užívání znaku opravňoval nositele nejen urozený původ, který byl vyvozován od vznešených předků, ale i bohatství a společenské postavení. Šlechticem ve středověku mohl být jen ten, kdo doložil urozenost do čtvrtého kolena, nechal zapsat svůj majetek do zemských desek a získal k tomu souhlas přísedících zemského soudu a hlavně panovníka, jemuž udělení erbovního znaku právně příslušelo (Macek 2001, 353; Bůžek et al. 2002, 49). Šlechtická heraldika byla proto úzce spjata s genealogií, protože rodové vazby hrály důležitou roli nejen při prokazování původu, ale i při uplatňování dědických nároků. Erby jako symboly, které společenskou nadřazenost reprezentovaly, byly dávány na odív při všech možných příležitostech, a proto se heraldika stala praktickou součástí každodenního života středověké společnosti.

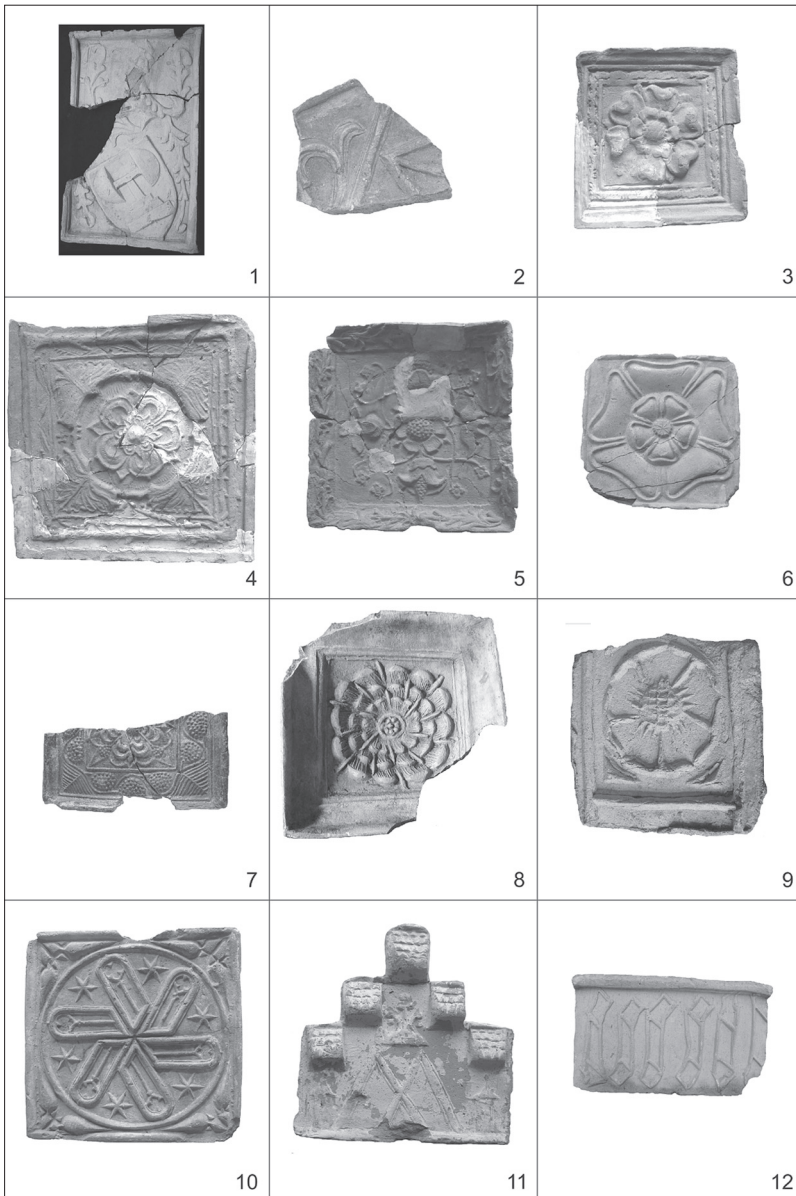

Tab. 3. Žánrové a heraldické motivy: 1 – Štvanice, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 2 – dívka s věnečkem, Opava, Horní nám., 14./15. stol. (SZM); 3 – Galantní scéna, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 4 – Lev, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 5 – Orlice, Opava, Drubeží trh, konec 14. – poč. 15. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě); 6 – Orlice, Cvilín, 2. pol. 15. stol.; 7 – Znak krnovského knížectví, konec 15. – poč. 16. stol. (SZM); 8 – Znak Krnova, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 9 – Berkové z Dubé, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 10 – Prázdný štít s běsem, Jánský vrch u Javorníka, 2. pol. 15. stol. (VMJ); 11 – Wettinové, Cvilín, 20.–30. léta 16. stol.; 12 – Dvouhlavý orel, Cvilín, 20.–30. léta 16. stol. (SZM).

Taf. 3. Genreszenen und heraldische Motive: 1 – Treibjagd, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 2 – Mädchen mit Haarkranz, Troppau-Oberring, 14./15. Jhdt. (SZM); 3 – Galante Szene, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 4 – Löwe, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 5 – Adler, Troppau-Geflügelmarkt, Ende 14. – Anf. 15. Jhdt. (NPÚO); 6 – Adler, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt.; 7 – Wappen des Herzogtums Jägerndorf, Ende 15. – Anf. 16. Jhdt. (SZM); 8 – Wappen von Jägerndorf, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 9 – Die Berkas von Dubá, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 10 – Leerer Wappenschild mit Teufel, Johannesberg bei Jauernig, 2. Hälfte 15. Jhdt. (VMJ); 11 – Die Wettiner, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 20er–30er Jahre 16. Jhdt.; 12 – Doppelkopfadler, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 20er–30er Jahre 16. Jhdt. (SZM).

Heraldická znamení neidentifikovala pouze jedince, ale stala se i atributem státní moci, která bývala odvozována od rodového erbu vládnoucího rodu. V Českém království představovala nejstarší erbovní figuru orlice, kterou v polovině 13. století nahradil vpravo kráčející lev, jehož přidání druhý ocas symbolicky vyjadřoval dvojjednost Čech a Moravy (Sedláček 2002, 19, 29; Krajc 2005, 114; Mysliveček 2005, 38). V kachlové produkci českého Slezska se lev na kachlích vyskytuje velice vzácně. Korunovaná lví hlava (tab. 3/4), drápy a ocas vpravo i vlevo otočené figury jsou doloženy pouze na několika drobných zlomcích ze Cvilína, kde se vyskytují v glazované i neglazované podobě (Macků 2007, 17–24). Podobně je tomu i v případě orlice, která poté, co byla nahrazena lvem, zůstala ve znaku moravského markrabství. Kromě Přemyslovců ji v různých obměnách užívali také polští Piastovci, jejichž rozrody vládly ve slezských knížectvích. Heraldickým symbolem celého Slezska se během 15. a 16. století stala její vřatislavská varianta, tzv. dolnoslezská orlice s perizonií (Müller 1992, 90, 92). Na kachlích je orlice doložena na exempláři z konce 14. a počátku 15. století z Drubežského trhu v Opavě (tab. 3/5), který byl zjištěn v jedné z tamních odpadních jámek (Kiecoň–Zezula 2007, 496, obr. 113). S přihlédnutím k datování kachle by mohlo jít o orlici moravskou, i když zde schází určující znaky. Další orlice (?), ovšem ta je bez hlavy, se vyskytuje na několika cvilínských torzech z druhé poloviny 15. století (tab. 3/6). Ke skupině zemských znaků můžeme přiřadit také glazovaný kachel kamnové římsy se znakem krnovského knížectví ze Cvilína, který vychází z rodového erbu tehdejších držitelů panství Jana a Jiřího ze Šelenberka (1493–1524). Z něj byla do druhého a třetího pole knížecího znaku převzata svíní hlava a lovecká trubka v prvním a čtvrtém poli byla vypůjčena z městského znaku Krnova (tři trubky spojené náústky), jež se zčásti zachoval na zlomku kachle se šestipípnými hvězdami (tab. 3/8). Lovecká trubka jako výsostný znak knížectví byla o sto let později vložena do špice znaku krnovského kníže Karla z Lichtenštejna, který panství získal během třicetileté války jako konfiskát po Hohenzollernech (Müller 1992, 91; Šikulová 1999, 228; Tymonová 2007).

Rodovou heraldiku pak v českém Slezsku zastupují zkřížené ostrve Berků z Dubé na zlomku kachle se skloněným štítem (tab. 3/9), jehož přítomnost na Cvilíně není zatím uspokojivě vysvětlena. To víceméně platí i pro erb s prázdňným, dole zahroceným štítem s kolčí přilbou a klenotem v podobě křídla na téměř identických kachlích z Jánského vrchu (tab. 3/10) a Frýdberka (Žulová), v jejichž levém spodním rohu je umístěna figurka běsa s vysokou špičatou čepicí, podobně jako je tomu na bouzovském kachli se znakem Berků z Dubé (Brachtl 1999, 229; Kouřil–Prix–Wihoda 2000, 108; Pavlík–Vitanovský 2004, 149). Skutečně unikátní součástí cvilínské kolekce jsou kachle obdélného formátu s rodovým erbem saských Wettinů s vodorovně děleným štítem s kosmo položenou listovou korunou (tab. 3/11) a císařským dvouhlavým orlem (tab. 3/12), které drží štítonoši v podobě polopostav saského kurfiřta a římského císaře. Jejich zadavatelem byl patrně hohenzollernský kníže Jiří Braniborsko-Ansbašský, který koupil krnovské knížectví v roce 1524 a skrze Wettiny byl spřízněn s císařem Zikmundem Lucemburským, jemuž Hohenzollernové i Wettinové vděčili za kurfiřtské hlasy. Tato heraldická symbolika měla patrně demonstrovat urozený původ krnovského knížete a není vyloučeno, že i jeho protestantskou konfesi, jelikož saské znaky, známé z českých lokalit (čtvrcené s wettinským rodovým erbem v srdečním štítku), se vyskytují na sídlech nekatolicky orientované šlechty (Tymonová 2006, 372). Rámování listů sukovatkou dává tyto kachle do souvislosti s výrobky budínské královské dílny, kde se tento doplňkový prvek vyskytuje na kamnech vyrobených pro Ladislava Pohrobka v 50. letech 15. století. Během druhé poloviny 15. století se sukovatka objevuje ve středověkém Brně a na přelomu 15. a 16. století ve zjednodušené podobě i na kachlích se šlechtickými znaky z hranického zámku a rožnovského hradu (Loskotová 2008, 529–531, tam další literatura). Ovlivnění cvilínských kachlů uherskou produkcí není náhodné a opět může souviset s osobou hohenzollernského knížete, který ještě před tím, než se přesunul do Slezska, působil na královském dvoře v Budíně, kde se díky intervenci své matky Žofie Jagellonské stal vychovatelem budoucího uherského krále Ludvíka. Pobyt v královských rezidencích, vybavených

Tab. 4. Heraldické, rostlinné a architektonické motivy: 1 – Bělíkové z Kornic, první třetina 16. stol. (Archäia, o. p. s. Olomouc); 2 – Kravařové, Slezskostravský hrad, 2. pol. 15. stol. (MMO); 3 – Rozeta se šesti listy, Cvilín, 2. pol. 15. stol. (SZM); 4 – Rozeta se šesti listy, Cvilín, konec 15. stol. (SZM); 5 – Luční květy, Cvilín, 20.–30. léta 16. stol. (SZM); 6 – Rozeta s pěti listy, Jánský vrch u Javorníka, 15./ 16. stol. (VMJ); 7 – Rozeta rámovaná hrozny, Frýdek, poč. 16. stol. (MB); 8 – Rozeta se šesti násobnými listy, Opava, Drůbeží trh, 1. pol. 16. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě); 9 – Rozeta s pěti listy na zlomku obkládací desky, Ostrava, Masarykovo nám., 1. pol. 16. stol.; 10 – Rozeta v podobě rotujících oken, Opava, Horní nám., 2. pol. 15. stol. (SZM); 11 – Římsový nástavec s pultovými stříškami s písmenem „M“, Jánský vrch u Javorníka, 15/16. stol. (VMJ); 12 – Imitace písma, Ostrava, Masarykovo nám., 15/16. stol. (NPÚ, ú. o. p. v Ostravě).

Taf. 4. Heraldik-, Pflanzen- und Architektur motive: 1 – Die Biliks von Kornitz, 1/3 16. Jhdt. (ARCH); 2 – Die Herren von Krawarn, Schlesisch-Ostrauer Burg, 2. Hälfte 15. Jhdt. (MMO); 3 – Sechsbliättrige Rosette, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 4 – Sechsbliättrige Rosette, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, Ende 15. Jhdt. (SZM); 5 – Wiesenblumen, Cvilín / Schellenburg, Lobenstein, 20er–30er Jahre 16. Jhdt. (SZM); 6 – Fünfblättrige Rosette, Johannesberg bei Jauernig, 15./ 16. Jhdt. (VMJ); 7 – Von Trauben umrahmte Rosette, Friedeck-Mistek, Anf. 16. Jhdt. (MB); 8 – Rosette aus sechs Doppelblättern, Troppau-Geflügelmarkt, 1. Hälfte 16. Jhdt. (NPÚO); 9 – Fünfblättrige Rosette auf dem Plattenfragment einer Ofenverkleidung, Ostrau-Masarykplatz 1. Hälfte 16. Jhdt.; 10 – Rosette in Form von rotierenden Fenstern, Troppau-Oberring, 2. Hälfte 15. Jhdt. (SZM); 11 – Simsaufsatz mit Pultdächelchen mit Buchstabe „M“, Johannesberg bei Jauernig, 15/16. Jhdt. (VMJ); 12 – Schriftimitation, Ostrau-Masarykplatz, 15/16. Jhdt. (NPÚO).

mimo jiné i pověstnými luxusními kamny, mohl ovlivnit vkus ambiciózního Hohenzollerna natolik, že si na Cvilíně nechal postavit kamna vyrobená podle budínských vzorů (Tymonová 2005; 2006). Kromě Cvilína se několik zlomků okrajových listů se sukovatkou našlo také v centru Opavy na Kolářské ulici, odkud pochází již zmíněné torzo kachle s trůnicí Pannou Marií (včetně malého zlomku s hlavou Bohorodičky), jež se shodují s cvilínskými exempláři (Krasnokutská 2005, 28–29, tab. 16–17). Tyto indicie, stejně tak jako nálezy kachlů s gryfem nepřímou poukazují na možnost výroby v některé z opavských dílen. Rodovou heraldiku v českém Slezsku pak ještě doplňují kachle s antonínským křížem Bělíků z Kornic (tab. 4/1) z bohumínského souboru (Kováčik–Veselá, v tisku) a také zlomek se zavínutou střelou pánů z Kunštátu ze slezskoostravského hradu (tab. 4/2).

Kromě heraldiky se na kachlích uplatnily i nejrůznější vegetabilní a architektonické motivy, které zvyšovaly estetickou funkci kamen. Z rostlinných motivů si zmínku zaslouží především kachle s různě ztvárněnými rozetami a lučnými květy ze Cvilína (tab. 4/3–5), z nichž některé jsou opět zdobeny sukovatkou, která se podobně jako na kachlích s gryfem koncem 15. a počátkem 16. století mění v oběžnou klikátku (Loskotová 2008, 531–535). Další rozety jsou v nejrůznějším provedení známy z Jánského vrchu u Javorníka (tab. 4/6), frýdeckého hradu (tab. 4/7), Opavy, Drubežského trhu (tab. 4/8) nebo z Masarykova náměstí v Ostravě (tab. 4/9), kde v silně stylizované podobě zdobí torzo obkládací desky (Krása 2008, 139–140). Někdy jsou do tvaru rozety stylizovány i architektonické prvky, což je příklad reliéfního kachle se šesti gotickými okny sestavenými do podoby v kruhu rotující růžice (tab. 4/10), který pochází z Horního náměstí v Opavě (Šikulová 1999, 228, č. 123). Estetickou funkci kamen zvyšovaly také různé zdobené architektonické prvky římsových kachlů. Za všechny ostatní lze uvést pultovými stříškami opatřený pyramidovitý nástavec z Jánského vrchu u Javorníka (tab. 4/11), na němž je zvětšeno plastické, široce rozestoupené písmeno „M“ (tab. 4/11), jež v obrácené poloze připomíná vladislavský emblém (Brachtl 1999, 203, č. 131) a plastickou imitací gotického písma ozdobený jednoduchý římsový kachel z Ostravy, Masarykova náměstí (tab. 4/12). Mimo těchto ukázek se dochovala ještě celá řada nejrůznějších architektonických součástí kamen (provazce, lišty aj.), které měly čistě dekorativní funkci.

Bohatství reliéfně ztvárněných motivů na čelních stěnách komorových kachlů naznačuje, že tyto jedinečné památky hmotné povahy mají širokou výpovědní hodnotu, a to nejen z hlediska poznání dobové mentality nebo výtvarných a stylových projevů, nýbrž i z hlediska studia historických, politických, ekonomických a kulturních aspektů rozvoje daného teritoria v období středověku. To bez výjimky platí i pro kachlovou produkci z české části Slezska, v níž jsou zastoupeny všechny základní námětové okruhy, ať již náboženské, světské, či mytologické povahy. V tomto směru svým obsahem přesvědčivě vyniká především kachlový soubor z hradu Cvilína ze samého závěru gotického období, který reaguje na progresivní evropské trendy zprostředkované uherskou oblastí. Na ostatních komorových kachlích z jiných lokalit tak zřetelné ovlivnění nenacházíme, byť i na nich je patrné, že sledovaná oblast udržovala krok s vývojem kachlové výroby v sousedních zemích.

Foto: Tab. 1/1–4, 6, 10; 2/1–4, 8, 10–11; 3/1–3, 5, 7–12; 4/1, 3, 4–10, 12 (databáze výstavy „Krása, která hřeje. Gotické a renesanční kachle Moravy a Slezska. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 27. 11. 2008 – 8. 3. 2009); tab. 2/6 M. Feretová (SZM Opava); tab. 4/2 Z. Moravec (Ostravské muzeum).
Kresby: Tab. 1/7 dle Krasnokutská 2005, 108, tab. 16/2.

Fotos: Taf. 1/1–4, 6, 10; 2/1–4, 8, 10–11; 3/1–3, 5, 7–12; 4/1, 3, 4–10, 12 (Datenbank der Ausstellung „Wärmende Schönheit. Kacheln der Gotik und der Renaissance aus Mähren und Schlesien. Museum der Mährischen Slowakei in Uherské Hradiště 27. 11. 2008 – 8. 3. 2009); Taf. 2/6 M. Feretová (SZM Opava); Taf. 4/2 Z. Moravec (Museum Ostrava).

Zeichnung: Taf. 1/7 nach Krasnokutská 2005, 108, Taf. 16/2.

Literatura

BAKALA, J., 1992: Středověk a raný novověk. In: Slezsko, 40–55. Opava.
BRACHTL, Z., 1985: Katalog archeologické sbírky zámekého muzea v Javorníku. Informační zpravodaj členů Sm. pobočky čs. spol. archeologické při ČSAV, duben, 29–38.

- 1992: Archeologické nálezy z areálu v zámku v Javorníku. Informační zpravodaj, Česká archeologická společnost – pobočka pro severní Moravu a Slezsko, květen, 42–46.
- 1999: Hesla č. 128–135. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV*, 229–231, Brno.
- BRYCH, V., 2004: *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*. Praha.
- BRÍCHÁČEK, P., 2007: *Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevské premonstrátské kanonie. Milevsko*.
- BUBEN, M., 1994: *Encyklopedie heraldiky*. Praha.
- DĚDKOVÁ, L., 1999: *Poznámky k nástěnnému malířství ve Slezsku*. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV*, 67–90. Brno.
- DURDÍK, T., 1989: *Komorové kachle s Přemyslem Otakarem II. a Rudolfem Habsburským*. In: *Památky národní minulosti (Kočí, J.–Vondruška, V., edd.)*, 59. Praha.
- DYMEK, K., 1995: *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*. Wrocław.
- FRANZ, R., 1969: *Der Kachelofen*. Graz.
- FUKALA, R., 2001: *Protlichthenštejská opozice na Opavsku v letech 1613–1617*, ČMM CXX, 67–90.
- 2005: *Hohenzollernové v evropské politice v 16. století. Mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem (1523–1603)*. Praha.
- 2007: *Slezsko. Neznámá země koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice.
- FURMANEK, M.–KULPA, S., 2003: *Zamek Wodzisławi i jego właściciele. Wodzisław Śląski*.
- GAWRECKI, D. a kol., 2003: *Dějiny Českého Slezska I*. Opava.
- GUREVIČ, A. J., 1978: *Kategorie středověké kultury*. Praha.
- 1996: *Nebe peklo svět. Cesty k lidové kultuře středověku*. Jinočany.
- HAZLBAUER, Z., 1996: *Náboženské motivy na českých gotických reliéfních kachlích*, AH 21, 465–482.
- 2003: *Dobová znázornění rozličných kachlových kamen s přihlédnutím k jejich zřízení v různých místnostech stavebních objektů*, Svorník 1, 169–186.
- 2003a: *Vývoj stavební podoby a funkce kachlových kamen ve středověku a raném novověku*, Svorník 1, 153–168.
- HOLL, I., 1958: *Közepkori kályhacsampék magyarországon I*, Budapest Régiségei XVIII, 211–300.
- 1971: *Közepkori Kályhacsampék Magyarországon II*. Budapest Régiségei XXII, 161–207.
- 2004: *Ungarisch-polonische Beziehungen Aufgrund der Ofenkacheln*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hung. 55, 333–375.
- HLOBIL, I.–PETRŮ, E., 1992: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha.
- CHAMONIKOLA, K., 1999: *K deskové malbě a plastice pozdního středověku v českém Slezsku*. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV*, 93–100. Brno.
- JANIĄK, T., 2003: *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*. Gniezno.
- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I., 2002: *Špilberská kamna a jejich stavebníci*, AH 27, 555–587.
- 2005: *Kachlová kamna v prostorách minoritského kláštera v Brně*, AH 30, 445–456.
- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I.–MERTA, D., 2004: *Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století*, AH 29, 581–597.
- KAISER, 1979: *Gotické kachle z hradu Kyšperka, Ústecký sborník historický*, 45–59.
- KIECOŇ, M.–ZEZULA, M., 2007: *Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava)*, PV 48, 494–496. Brno.
- KOLÁŘ, F., v tisku: *Opava. Krnovská ul. č. o. 17, p. p. č. 206*, PV 49.
- v tisku: *Záchranný archeologický výzkum v Opavě, Krnovská ulice č. 17*. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2007–2008*. Katowice.
- KOSTOWSKI, J., 1999: *Slezské umění a husitství, svědectví pozdně gotického malířství*. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV*, 101–109. Brno.
- KOURL, P.–PRIX, D.–WIHODA, M., 2000: *Hrady českého Slezska*. Brno–Opava.
- KORBELÁŘOVÁ, I., 2006: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*. In: *Opava. Historie–kultura–lidé (Ebenová, I., ed.)*. Praha.
- KOVÁČIK, P.–VESELÁ, P., v tisku: *Kachle ze Starého Bohumína*. In: *Studies in Post-Medieval Archeology 3*.
- KRAJÍC, R., 2005: *Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska*. Tábor.
- KRÁSA, 2008: *Krásy, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska (Menoušková, D.–Měřinský, Z., edd.)*. Uherské Hradiště.
- KRASNOKUTSKÁ, T., 2005: *Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů*. Archaeologiae Regionalis Fontes 8. Olomouc.
- LOSKOTOVÁ, I., 2000: *Špilberská kamna doby lucemburské*, BMD 14, 37–64.
- 2008: *Rostlinné motivy reliéfních kachlů středověkého Brna*, AH 33, 529–538.
- MACEK, J., 2001: *Jagellonský věk v českých zemích 1/2*. Praha.
- MACKŮ, P., 2007: *Kachle s heraldickými motivy na Opavsku*, rkp. nepubl. bakalářské dipl. práce uložená na Ústavu historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.

- MĚCHUROVÁ, Z., 1990: Projevy duchovní kultury ve hmotných památkách na Moravě a ve Slezsku, AH 15, 311–321.
- MICHNA, P. J., 1971: Funde der ungarisch-böhmisch-polnischen Gruppe spätgotischer Kacheln in Mähren, Acta Archaeologica carpatica 12, 249–259.
- 1974: Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert, Folia Archeologica XXV, 179–205.
- Gotická kachlová kamna z hradu Melic na Vyškovsku. Pokus o rekonstrukci, AH 6, 333–360.
- MÜLLER, K., 1992: Heraldická symbolika Slezska. In: Slezsko, 89–92. Opava.
- MYSLIVEČEK, M., 2005: Velký erbovník I. Plzeň.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- PRIX, D., 1999: Nástin vývoje architektury české části Slezska 1400–1450. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV, 15–30, Brno.
- RAVIK, S., 2002: Velká kniha světců. Praha.
- ROYT, J.–ŠEDINOVÁ, H., 1998: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha.
- RULÍŠEK, H., 2005: Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie. Hluboká nad Vltavou.
- SKRUŽNÝ, L.–ŠPAČEK, J., 2002: Vývoj kachlových kamen ve svědectví ikonografického materiálu a národopisných paralel, AH 27, 535–553.
- SMETÁNKA, Z., 1983: K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách. Prof. MUDr. Ervínu Černému k narozeninám, AH 8, 145–154.
- STEHLÍKOVÁ, D., 1999: Umělecká řemesla mezi vrcholnou gotikou a renesancí. Hesla č. 117–121. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV, 207–210, 225–227. Brno.
- ŠIKULOVÁ, V., 1973: Nálezy z hradu Vikštejna, obec Radkov-Dubová (okr. Opava), PV 1972, 87–88. Brno.
- 1999: Hesla č. 122–127. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 IV, 227–229, Brno.
- 2004: Habánské umyvadlo Jana Jiřího Krnovského nalezené v Opavě. In: Sborník k dějinám města 4, 19–28.
- ŠMAHEL, F., 1990: Archeologické doklady středověké duchovní kultury, AH 15, 295–310.
- 2002: Mezi středověkem a renesancí. Praha.
- TAUBER, J., 1980: Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jahrhundert). Olten u. Freiburg i. Br.
- TYMONOVÁ, M., 2005: Kachle se znakem saských kurfiřtů z hradu Cvilína, AH 30, 457–469.
- 2005a: Kachle se znaky saských kurfiřtů z rodu Wettinů z hradu Cvilína. In: XIV Śląskie Spotkania Archeologiczne, streszczenia komunikatów i referatów, 94–95. Wrocław.
- 2006: Nálezy kachlů se znaky saských Wettinů z hradu Cvilína, Śląskie Sprawozdania archeologiczne XLVIII, 363–384. Wrocław.
- 2007: Kachle s lichtenštejnskými znaky ve sbírce Slezského zemského muzea, AH 32, 501–510.
- 2009: Kamnářská výroba v Opavě (Die Ofensetzererei in Troppau). In: Streszczenia wystąpień XVI. Śląskich Spotkań Archeologicznych, 47–49. Wrocław.
- UNGER, J., 1985: Hmotná kultura středověké šlechty v archeologických pramenech na Moravě, AH 10, 323–329.
- VÁLKA, J., 1991: Matyáš Korvín a Česká koruna, ČMM XC, 313–323.
- VERNON, J., 2003: Volný čas ve středověku. Praha.
- VLČKOVÁ, J., 2001: Středověké kamnové kachle s náboženskými motivy z jihomoravských sbírek. (Pokus o aplikaci umělecko-historických přístupů), AH 26, 365–385.

Zusammenfassung

Mittelalterliche Reliefkacheln als Quelle der Sachkultur (Schlesien)

Keramikkacheln, aus denen die Ofenbaumeister Kachelöfen setzten, die zur Beheizung der Wohnräume von Adelssitzen, Bürger- und Dorffhaushalten bestimmt waren, stellen eine einzigartige Sachquelle dar, die über das Niveau der Wohnkultur in den verschiedenen sozialen Milieus Auskunft geben. Nicht nur zeitgenössische Darstellungen, sondern auch einige in den Räumen historischer Objekte erhaltene Originale geben eine Vorstellung über Aussehen und Funktion solcher Heizanlagen. Zur Verfügung stehen auch zahlreiche Kollektionen von Kachelfragmenten aus Destruktionen von infolge Naturereignissen, physischem Überleben oder stilistischen Abänderungen zerstörten Öfen, die belegen, dass Kacheln nicht nur als technische Bestandteile von zur Beseitigung von Kälte bestimmten Mitteln dienten, sondern auch eine dekorative Funktion hatten, da Öfen, die in zum Empfang von Besuchen, zum Tafeln oder für gesellschaftliche Begegnungen bestimmten Räumen aufgestellt wurden, in der Ausstattung solcher Repräsentationsräume einen wichtigen Bestandteil ausmachten. Plastisch geformte Reliefs auf Blattkacheln stellten folglich

ein wichtiges Element der Dekoration dar, in dem sich die Geisteswelt des mittelalterlichen Menschen voller Allegorien und verborgener Botschaften niederschlug. Das gilt auch für die Kachelproduktion aus dem böhmischen Schlesien, wo eine breite Skala an Motiven sakralen, profanen oder mythologischen Charakters belegt ist. Im Rahmen von im Mittelalter sehr beliebten Reliefs mit religiöser Thematik sind alttestamentarische Motive (Propheten) nur minimal vertreten, während neutestamentarische, vor allem auf den marianischen Teil des Zyklusses der Anbetung der Hl. Drei Könige ausgerichtete Motive weit häufiger vorkommen (Verkündigung, Madonna – Madre Pia, Himmelskönigin). Die phantastische Welt mythologischer Wesen ist im schlesischen Material vor allem durch den Greif und die Meerjungfrau (sog. Melusine) vertreten, die von der kirchlichen Ikonographie aus der Antike übernommen worden waren. Die weltliche Thematik ist dann durch die verschiedensten Genreszenen belegt, wie Kampf- und Jagdszenen (Turnierreiter, Schwertzweikampf von Landsknechten, Fußvolk, Falkner mit Jagdhunden, Hirschjagd u.a.) oder galante Szenen (den Hof machen, Tanz u.a.) es waren und die den Lebensstil und die Freizeitgestaltung erlauchter Aristokraten widerspiegeln. Einen Sonderplatz in der Kachelikonographie des böhmischen Schlesiens nimmt die Heraldik mit Darstellungen von Landeswappen und –symbolen (Kaiseradler, Böhmischer Löwe, Wappen des Herzogtums Jägerndorf), Familienwappen (der Berkas von Dubá, der Schellenbergs, der Wettiner, der Biliks von Kornitz, der Herren von Krawarn), und Stadtwappen (Jägerndorf) ein. Ergänzungen zu den Reliefverzierungen stellten auch die verschiedensten Pflanzen (Rosetten, Wiesenblumen) und architektonischen Elemente (Taufstäbe, Dächelchen über Simsaufsätzen, Leisten) dar.

